ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 1 – 2005 Offprint

Volume No: Archive Volume 1, 2005
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: December 04, 2005

Παραπομπή ως: Καλογερόπουλος, Κ. (2005). Κεκαυμένου ‘Στρατηγικόν’: το Βυζάντιο στον 11ο αι. *Archive*, 1, σσ. 45-52 DOI: 10.5281/zenodo.4536492

Κεκαυμένου ‘Στρατηγικόν’: το Βυζάντιο στον 11ο αι.

Λέξεις-κλειδιά: Κεκαυμένος, Στρατηγικόν

Κ. Καλογερόπουλος Δρ. Πανεπιστημίου Αιγαίου:

Abstract

Although not exactly a practical handbook for the military or full of strategies and theoretical treatises on war, Kekaumenos’ Strategikon is a text unique in its kind because of its social context. Its uniqueness does not stop here. It provides an image of public and private Byzantine life from within. It is a living testimony to historiography, which tries to draw social information about this very sensitive period of Byzantine life. The 11th century is a century of turmoil and gradual loss of territory for the Byzantine Empire. The gradual shrinkage of the Empire and insecurity of the people living in its territories is evident throughout the text.

Στην παρούσα μελέτη θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε την εικόνα της κοινωνικής ζωής των Βυζαντινών κατά τον 11ο αιώνα, έτσι όπως προκύπτει από την ανάγνωση του *Στρατηγικού* του Κεκαυμένου. Η Αυτοκρατορία στα συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον, διότι από τη μία παρατηρείται σχετική αναβάθμιση του πνευματικού τομέα και από την άλλη ηθική κρίση και εμφύλιοι σπαραγμοί[1]. Η ηθική κρίση, ο εμφύλιος σπαραγμός και η πνευματική αναβάθμιση, αν και στοιχεία αντιφατικά, επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων σε ένα ομοιογενές κράτος, πόσο μάλλον στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, που συγκροτείται από ένα συνοθύλευμα λαών με μόνα στοιχεία ενότητας τη χριστιανική πίστη και την υπηρεσία τους στην Αυτοκρατορία[2].

Μέσω των διακριτών, συγκεκριμένων στοιχείων που αναφέρονται αναλυτικά στο *Στρατηγικόν* του Κεκαυμένου και τον προσωπικό χαρακτήρα της βυζαντινής λογοτεχνίας[3], θα προσπαθήσουμε να παρατηρήσουμε τις γενικότερες ιδεολογικές αρχές που διέπουν την κοινωνική ζωή και τις ταξικές διαφορές, που τόσο έντονα προβάλλουν στη ζωή του Βυζαντίου κατά τον 11ο αιώνα.

Κοινωνικός, πολιτικός και θρησκευτικός χαρακτήρας του Βυζάντιου κατά τον 11ο αιώνα

Προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι αναφορές του Κεκαυμένου και οι κοινωνικές του απόψεις, χρειάζεται να ρίξουμε μια ματιά στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο καταγράφηκαν. Πλαισιωμένη από πολλές φυλές, με αλλεπάλληλες ενθρονίσεις αυτοκρατόρων που δεν είχαν την πολυτέλεια πολλαπλών επιλογών[4], η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποκτά έναν ιδιάζοντα χαρακτήρα. Ο κρατικός της μηχανισμός είναι διάτρητος εξαιτίας των κυβερνητικών υπαλλήλων που εξαγοράζονται[5] και η θρησκευτική ιεραρχία βρίθει κληρικών που ουδεμία σχέση έχουν με το «θείο έργο»[6]. Το εμπόριο, παρόλη την αναπτυσσόμενη εμπορική σχέση με τη

[1] Γάσπαρης κ.ά. 1999, 18.
[2] Κεκαυμένος, 1996, 23.
[3] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 333.
[4] Norwich, 1999, 285-468.
[5] Angold 1997, 164.
[6] Angold 1997, 162-163.

Δύση[7], είναι επισφαλές[8], όπως και κάθε επαγγελματική ενασχόληση[9]. Συνεπώς, η γενική εικόνα της συγκεκριμένης περιόδου αποκτά χαρακτηριστική μορφή, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις διαθέτει αντιφατικά στοιχεία με ποικίλες ερμηνείες από μέρους των ιστορικών.

Μετά την εποχή του Βασίλειου Β΄ Βουλγαροκτόνου και έχοντας διανύσει πρώτο τέταρτο του 11ου αιώνα, το Βυζάντιο (1025) περνά σε μια πορεία παρακμής, ως αποτέλεσμα των συγκρούσεων μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών και της διαρκώς αυξανόμενης φορολογικής επιβάρυνσης των επαρχιών[10]. Στο τέλος της μακεδονικής δυναστείας, οι κίνδυνοι στην εξωτερική πολιτική και η παρακμή του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος καθιστούν την εποχή των Κομνηνών και των Αγγέλων μία από τις κρισιμότερες της βυζαντινής ιστορίας. Είναι μια εποχή διείσδυσης των οικονομικών δυνάμεων της Δύσης[11] και άσκησης πιέσεων για την παροχή οικονομικών προνομίων. Οι Βυζαντινοί έρχονται σε επαφή με τους δυτικούς φεουδαρχικούς θεσμούς, ενώ η δημιουργία λατινικών κρατιδίων στην Ανατολή από τους Σταυροφόρους γίνεται καθοριστική για τις σχέσεις των Βυζαντινών με τη Δύση[12].

Οι Νορμανδοί, οι Σελτζούκοι, οι Ούγγροι, οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι σε αυτή την περίοδο είναι οι σημαντικότεροι αντίπαλοι του Βυζαντίου. Η έλλειψη σημαντικών στρατιωτικών δυνάμεων οδηγεί τους βυζαντινούς αυτοκράτορες και κυρίως τους διαδόχους του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού σε ένα πλέγμα μεταβαλλόμενων συμμαχιών και μεταρρυθμιστικών προγράμματων[13], τα οποία έχουν άμεσες επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή της Αυτοκρατορίας.

Η πολιτική από το 1081 ως το τέλος του αιώνα και της περιόδου γενικότερα (1204), χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της *μεγάλης γαιοκτησίας*[14]. Οι εκχωρήσεις γαιών ήταν τμήμα των γενικότερων εκχωρήσεων και παραχωρήσεων σε ιδιώτες μέσω της *χαριστικής δωρεάς*[15] και της *πρόνοιας*[16]. Το αποτέλεσμα όλης αυτής της πολιτικής είναι μεν η αυξημένη παραγωγή γεωργικών προϊόντων, αλλά επίσης η απώλεια εσόδων από μέρους του κράτους, καθώς ο δικαιούχος της πρόνοιας κατείχε στο παραχωρούμενο κτήμα και τους καλλιεργητές του όλα τα οικονομικά και φορολογικά δικαιώματα που ανήκαν προηγούμενα στο κράτος.

Είναι φυσικό, λοιπόν, συνεπεία της αύξησης των μεγάλων ιδιοκτησιών οι μεγάλοι αριστοκράτες γαιοκτήμονες να κερδίζουν σταθερά δύναμη, αποκτώντας περισσότερη ανεξαρτησία έναντι του κράτους. Έτσι, αναπτύσσεται ένας ιδιότυπος φεουδαρχισμός

[7] Γάσπαρης κ.ά. 1999, 18.

[8] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 87.

[9] Στο ίδιο, 87.

[10] Κεκαυμένος, 1996, 11.

[11] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 268.

[12] Angold 1997, 266-277.

[13] Βλ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: http://www2.fhw.gr/chronos/09/gr/p/1081/main/p20.html

[14] Δηλαδή την κατοχή και εκμετάλλευση μεγάλων εκτάσεων γης από λίγους γαιοκτήμονες. Η ανάπτυξη αυτή σημειώθηκε γιατί η Αυτοκρατορία χρησιμοποιούσε όλο και περισσότερο μισθοφόρους, μη ενδιαφερόμενη για την τύχη των μικρών ελεύθερων γεωργών που επάνδρωναν ως τότε το στρατό. Οι μικροί ελεύθεροι γεωργοί άρχισαν να καταστρέφονται οικονομικά, υποφέροντας κυρίως από την εκμετάλλευση πλουσίων που υπενοικίαζαν τη φορολογία από το κράτος.

[15] Χαριστική δωρεά είναι η υπό αίρεση παραχώρηση διάφορων εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και των περιουσιών τους σε λαϊκά ή εκκλησιαστικά πρόσωπα.

[16] Με τη λέξη πρόνοια εννοείται η εκχώρηση των φόρων κρατικών γαιών, των εξαρτημένων καλλιεργητών τους και των υποχρεώσεών τους σε υπηκόους της Αυτοκρατορίας ως ανταμοιβή για την παροχή υπηρεσιών στο κράτος.

γοργά στην Αυτοκρατορία[17], ο οποίος ωστόσο δεν έχει σχέση με την έννοια που δίνει η ιστοριογραφία στον όρο, όταν περιγράφει τη δυτική κοινωνία[17α]. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε εδώ ότι από τον 7ο αι. και αργότερον οι ανεξάρτητοι μικροί ή εξαρτημένοι αγρότες υπήρξαν οι κύριοι φοροδότες του κράτους και προστάτες των συνόρων της αυτοκρατορίας[18]. Σε ό,τι αφορά στη βιοτεχνία, έχουμε έναν τομέα που ανθεί, παρόλη την επισφαλή θέση της οικονομίας και τις διαρκείς υποτιμήσεις του βυζαντινού νομίσματος[19], εξαιτίας της αναζωογόνησης των περιφερειακών αστικών κέντρων και της δημιουργίας νέων πόλεων[20].

Στην ίδια περίοδο ενισχύεται η προσωπικότητα του μοναχικού θεσμού, καθώς και η ανεξαρτησία του έναντι της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, με αποτέλεσμα ο μοναχισμός ως κίνημα να αποκτήσει ακόμη και πολιτική δύναμη[21]. Η μυστικιστική τάση κυριαρχεί στην Ορθοδοξία, έναντι της διαφωτιστικής και ουμανιστικής προσέγγισης του Ιωάννη Ψελλού[22], με τις ανάλογες κοινωνικές επιπτώσεις. Οι αξιώσεις των αγίων στη σοφία μέσω της άγνοιας ήταν πρόκληση στις αξιώσεις των φιλοσόφων να λειτουργούν ως κριτές της κοινωνίας με τη γνώση και τη δύναμη της λογικής[23].

Με βάση την παραπάνω συνοπτική θεώρηση, μπορούμε να περάσουμε σε μια κριτική προσέγγιση των απόψεων του Κεκαυμένου στο *Στρατηγικόν.*

Κεκαυμένος: Μια κριτική ματιά στην κοινωνική ζωή του 11ου αι.

Μελετώντας τις απόψεις του Κεκαυμένου για το σπίτι και τις ιδιωτικές υποθέσεις, είναι δυνατόν να ανάγουμε την οπτική γωνία του συγγραφέα σε γενικότερες αρχές που διέπουν ιστορικά τη βυζαντινή κοινωνική ζωή κατά τον 11ο αι. Στην παρ. 35 περί φροντίδας του νοικοκυριού[24], ο συγγραφέας ισχυρίζεται πως «*δεν υπάρχει καλύτερος πόρος ζωής από το να εργάζεσαι τη γη*». Η αγροτική οικονομία κατά τον 11ο αιώνα γενικά ανθεί στο Βυζάντιο[25] και φαίνεται μάλιστα πως οι Βυζαντινοί σε ορισμένους κλάδους της γεωργικής παραγωγής, όπως η μελισσοκομία, ήταν περισσότερο προηγμένοι από τους αγρότες της Δύσης. Ανοδική, επίσης πορεία ακολουθεί η κτηνοτροφία, σε σημείο που παρατηρούνται εξαγωγές κρεάτων από ιταλούς έμπορους προς τη Δύση[26]. Είναι λογικό, λοιπόν, να θεωρείται η αγροτική ενασχόληση πόρος ζωής, αν και απ' ό,τι φαίνεται ο Κεκαυμένος ανήκει σε εύπορη οικογένεια, η οποία δεν έχει εμπλακεί στο σκληρό για τους άνεξάρτητους αγρότες -με μικρό κλήρο- σύστημα δανεισμού. Άλλωστε ο συγγραφέας είναι ενάντιος στο δανεισμό και τον θεωρεί πηγή κακών

Στην παρ. 36 αναφέρεται στο *ρόλο της πίστης* και της *ακολουθίας της λειτουργίας* στη ζωή του ατόμου, θεωρώντας πως είναι το υπόβαθρο για τη σωτηρία της ψυχής. Αληθεύει το γεγονός πως οι Βυζαντινοί παρουσιάζονται εν γένει πιστοί σε κάθε στιγμή της ζωής τους. Ωστόσο, οι δυτικοί συγγραφείς σε πολλές περιπτώσεις,

[17] Vasiliev 1973, 593.
[17α] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 105.
[18] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 34.
[19] Βλ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: http://www2.fhw.gr/chronos/09/gr/p/1081/main/p20.html
[20] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 94-98.
[21] Guillou 1998, 222.
[22] Angold 1997, 184.
[23] Angold 1997, 189.
[24] Κεκαυμένος 1996, 132.
[25] Βλ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: http://www2.fhw.gr/chronos/09/o/1081/index.html.
[26] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 62.

εντυπωσιασμένοι από τα σκάνδαλα της αυλής και την κοσμική λάμψη του ορθόδοξου τελετουργικού, αμφισβήτησαν την ηθική συνοχή του βυζαντινού Χριστιανισμού[27]. Το θρησκευτικό πεδίο κεντρίζει το ενδιαφέρον του ερευνητή, γιατί παρόλο που η εκκλησία περιφρονούσε την καθομιλουμένη, δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τις σημαντικές κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις αυτής της περιόδου[28]. Αντίθετα έγινε, ενίοτε, το επίκεντρο τέτοιων αλλαγών, όπως φαίνεται στις τάσεις εξατομίκευσης της ζωής μέσω του μοναχισμού, ή στο θέμα της λαϊκής πατρωνείας της ζωής των μοναστηριών[29].

Στην παρ.37 εκφράζει την απέχθειά του για *τις οικονομικές υπηρεσίες του δημοσίου* και *τα καθήκοντα του φοροεισπράκτορα,* και αντιτίθεται στο ισχύον σύστημα είσπραξης φόρων[30], θεωρώντας πως βλάπτει οικονομικά τον ανάδοχο και επιπλέον μειώνει τη δημόσια εικόνα του. Είναι κριτικός απέναντι στο σύστημα είσπραξης φόρων και την επιβολή επιπρόσθετων φόρων στις επαρχίες, γιατί η επικρατούσα πρακτική έδωσε μια καλή ευκαιρία στους αυτοκρατορικούς πράκτορες μια καλή ευκαιρία να εκμεταλλεύονται τους ανθρώπους των επαρχιών[30α]Αντίθετος επίσης παρουσιάζεται και στο θέμα της εξαγοράς αξιωμάτων (παρ.60). Γεγονός είναι ότι η αδιάκριτη παραχώρηση τιμητικών τίτλων μέσω της εξαγοράς διατάραξε το ισχύον σύστημα αξιών και επιβάρυνε σημαντικά το κρατικό θησαυροφυλάκιο. Μόνο στην περίοδο του Νικηφόρου Βοτανειάτη ο αριθμός των αυλικών πλησίαζε τις δέκα χιλιάδες και ο Βοτανειάτης δεν μπορούσε να πληρώσει τις συντάξεις που δικαιούνταν να αποκτήσουν[31].

Διάχυτες στο Γ΄ Μέρος του *Στρατηγικού* οι απόψεις του Κεκαυμένου για τη δομή της οικογένειας, δείχνουν προς την κατεύθυνση της «πυρηνικής οικογένειας», σε αντανάκλαση της δομής της αυτοκρατορικής οικογένειας[32]. Η επιστροφή στην πυρηνική οικογένεια είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής ζωής της Αυτοκρατορίας. Απλό συλλογικό κύτταρο η βυζαντινή οικογένεια ζει και δραστηριοποιείται μέσα στο σπίτι της, στο οποίο ο ρόλος της γυναίκας είναι ουσιώδης. Η αρχή και οι κανόνες της τεκνοποίησης είναι συνδεδεμένοι αποκλειστικά με το γάμο, μοναδική φυσική και νόμιμη ένωση στα μάτια του νομοθέτη. Ο Κεκαυμένος παρουσιάζεται αντίθετος προς το δεύτερο γάμο (παρ. 57), ο οποίος ουσιαστικά επιτράπηκε νομοθετικά μετά τον 6ο αιώνα, καθώς ζει σε μια περίοδο κατά την οποία τα οικογενειακά ήθη αλλάζουν και η μοιχεία ή οι εξώγαμοι δεσμοί αντιμετωπίζονται με συγκατάβαση[33]. Πρωταρχικό του μέλημα, λοιπόν, είναι να προφυλάξει τη δική του οικογένεια από την νεοεμφανιζόμενη ελευθεριότητα των ηθών. Με βάση αυτό το στοιχείο εκφράζει αρκετά συντηρητικά τις απόψεις του για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, αλλά και την έντονη καχυποψία του στις κοινωνικές σχέσεις.

Αποτέλεσμα της εμμονής στην ιδέα της πυρηνικής οικογένειας είναι το γεγονός πως η ζωή παίρνει έναν αυστηρά ιδιωτικό χαρακτήρα. Το θέατρο, τα κοσμικά κτήρια σε ρυθμό βασιλικής και οι στοές, άλλοτε χώροι εμπορίου, συναλλαγής και συνάθροισης, έχουν εξαφανιστεί. Ο ιππόδρομος επιζεί μόνο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά λειτουργεί λίγες

---

[27] Guillou 1998, 222.

[28] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 141.

[29] Λαϊκή πατρωνία θεωρείται η μεταφορά, μέσω του θεσμού της χαριστικής δωρεάς, της διοίκησης των μοναστηριακών περιουσιών σε ένα λαϊκό προστάτη. Βλ. και Angold 1997, 235-239.

[30] Βλ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: http://www2.fhw.gr/chronos/09/o/1081/index.html

[30α] Angold 1997, 168.

[31] Angold 1997, 164.

[32] Γάσπαρης κ.ά. 1999, 34-50.

[33] Guillou 1998, 252.

μέρες τον χρόνο, ως τόπος αυτοκρατορικών τελετών. Ο κόσμος περνά τη ζωή του μέσα στα σπίτια με τρόπο πολύ διαφορετικό απ' ό,τι στο παρελθόν[34].

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο αφορά στη θέση των γυναικών στο κοινωνικό πλέγμα του βυζαντινού βίου. Στις παραγράφους 39 και 51 του *Στρατηγικού* διακρίνονται οι απόψεις του συγγραφέα για *τη θέση των γυναικών*. Η γυναίκα ως κόρη και κατόπιν ως σύζυγος βρίσκεται ουσιαστικά υπό περιορισμό. Απαγορεύεται να τη βλέπουν ξένα μάτια, ακόμη και εκείνα των φίλων της οικογένειας. Είναι υποχρεωμένη να παντρεύεται νέα και να είναι εντελώς υποταγμένη στον άντρα της. Είναι μια μορφή του γυναικωνίτη και όχι της κοινωνικής ζωής[35]. Οι ενασχολήσεις της επικεντρώνονται στην ανάγνωση των Γραφών και τα οικιακά. Οφείλει να απέχει από τις διασκεδάσεις της πόλης και δεν κάνει παρέα με ελαφρές γυναίκες ή άνδρες που δεν αρέσουν στον άνδρα της. Τούτη την εικόνα προβάλλουν οι διανοούμενοι της βυζαντινής κοινωνίας, οι άνθρωποι της θρησκείας και οι λόγιοι[36]. Το ανώτατο όριο της εκλέπτυνσής και του στολίσματός της είναι τα πολύ λεπτά υφάσματα, παρά τις σχετικές επικρίσεις της Εκκλησίας.

Το ελεύθερο διαζύγιο και η χωριστή περιουσία των συζύγων, στοιχεία της ρωμαϊκής κοινωνίας που αναγνωρίζονταν στο Βυζάντιο ως τον 8ο αιώνα από τον Ιουστινιάνειο Κώδικα, έχουν πλέον αντικατασταθεί από την έννοια της οικογενειακής περιουσίας ως αδιαίρετου συνόλου. Τούτο το στοιχείο περιόρισε σημαντικά τις ελευθερίες της και τη δυνατότητά της για αυτοδιάθεση. Η γυναίκα βγαίνει και πάλι από το γυναικωνίτη προς το τέλος του 11ου αι. και η αλλαγή ξεκινά από τους αυτοκρατορικούς και αριστοκρατικούς κύκλους, Τότε εμφανίζονται αρκετές δραστήριες, μορφωμένες και πολιτικά οξυδερκείς γυναίκες, όπως η Άννα Δαλασσηνή, επίσημη συγκυβερνήτης με το γιο της αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ ή η Ειρήνη Δούκαινα, σύζυγος του Αλέξιου Α΄, που ακολουθούσε τον αυτοκράτορα ακόμη και στις εκστρατείες του. Γυναίκες όπως η Ειρήνη, η χήρα του Ανδρόνικου, που υπήρξε προστάτιδα και χορηγός πολλών λογίων και συγγραφέων[37].

Άλλες παράμετροι που αναδεικνύονται μέσα από τη γραφή του Κεκαυμένου είναι οι σχέσεις οικογένειας και παιδιών. Αν και ο Κεκαυμένος δεν υποστηρίζει τη σωματική τιμωρία, εντούτοις η συμβουλή του είναι *«να τους μαστιγώνεις, όχι με ραβδί αλλά με τα λόγια, και δεν θα μαστιγωθούν ποτέ από κανέναν άλλον»* (παρ. 56). Σε άλλο σημείο (παρ. 45), μιλά για σεβασμό απέναντι στους γιους και τις κόρες, ως παραδειγματική συμπεριφορά από την οποία θα αντλήσουν οι νέοι. Η παρατήρησή του ωστόσο είναι ωφελιμιστική, στο βαθμό που επιθυμεί σε αντάλλαγμα την ίδια συμπεριφορά σεβασμού από τα παιδιά του όταν μεγαλώσουν. Στην πραγματικότητα στη βυζαντινή κοινωνία όποιος αγαπά πολύ τιμωρεί πολύ. Οι σωματικές τιμωρίες συνιστώνται, όπως και οι επιπλήξεις. Η ανατροφή των παιδιών επεκτείνεται και στην επίβλεψη των συναναστροφών τους και δεν τους επιτρέπεται να δημιουργήσουν σχέσεις με παιδιά κακής ή υποδεέστερης ανατροφής. Η οικογένεια σημαίνει για τα παιδιά σεβασμό προς τους γονείς, υποταγή και υπακοή και δεν ελπίζουν σε οποιαδήποτε άλλη αμοιβή από την ικανοποίηση ότι έχουν ευχαριστήσει τον πατέρα τους[38].

Το κλειδί για την περαιτέρω κοινωνική καταξίωση των παιδιών είναι η εκπαίδευση, γεγονός στο οποίο δεν αναφέρεται ο Κεκαυμένος. Οι μοναδικές παραινέσεις του αφορούν στην προσεκτική ανάγνωση των βιβλίων και των Γραφών. (παρ. 46,63). Ουσιαστικά το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Βυζάντιο, ιδιωτικό στη φύση του, έχει

[34] Linner 1999, 179.
[35] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 164.
[36] Guillou 1998, 279.
[37] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 165
[38] Guillou 1998, 278.

ελάχιστα αλλάξει από την ελληνιστική περίοδο και έχει ως επίκεντρό του τη ρητορική. Στα κλασικά κείμενα έχουν προστεθεί οι χριστιανοί συγγραφείς, αλλά ο στόχος είναι ένας, η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας[40]. Στην ανώτερη εκπαίδευση περνούν – συγκριτικά με το μέγεθος της Αυτοκρατορίας- λίγοι και το γνωστικό της αντικείμενο περιλαμβάνει τη ρητορική, τη φιλοσοφία, τη γεωμετρία και την αστρονομία, αν κρίνουμε από τις καθηγητικές θέσεις που εξήγγειλε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (945-959). Ο στόχος της ανώτερης εκπαίδευσης φαίνεται πως είναι ως επί το πλείστον η παραγωγή ικανών διοικητικών υπαλλήλων, ενώ από τον 11ο αι. εισάγεται η δυναμική κριτική σκέψη και όχι η απλή αποστήθιση ως διανοητική πειθαρχία, μαζί με ορισμένες αλλαγές στους θεσμούς και τις τεχνικές της διδασκαλίας[41].

Ένα άλλο θέμα στο οποίο χρειάζεται να δοθεί κάποια έμφαση, είναι το γεγονός της έντονης καχυποψίας την οποία εκφράζει ο συγγραφέας, απέναντι σε όσους δε βρίσκονται μέσα στον οικογενειακό ιστό. Στις παραγράφους 39, 40 και 41 συμβουλεύει να *«μη φιλοξενούνται φίλοι στο σπίτι»*, «*να μη φανερώνεις σε κανέναν τα μυστικά σου»* και *«πώς να διαλέγεις τους φίλους σου»*. Οι παραινέσεις του είναι ενδεικτικές ενός κλίματος καχυποψίας, της κοινωνικής απομόνωσης που διακρίνει την πυρηνική οικογένεια και του ιδιωτικού συμφέροντος, που έχει εισχωρήσει σε όλες σχεδόν τις πτυχές της κοινωνικής ζωής[42]. Ωστόσο, θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας πως ο ο Κεκαυμένος έζησε σε ένα δύσκολο αιώνα και οι απόψεις του αντικατοπτρίζουν μια κοινωνία σε κατάσταση αβεβαιότητας και ανησυχίας, με έντονο συναγωνισμό για να αδράξει κανείς τις ευκαιρίες που πρόσφερε η διάλυση της παλαιάς τάξης πραγμάτων.

Στις παρ. 55 και 61 καταφέρεται εναντίον των ιατρών και των μάντεων. Τους θεωρεί τσαρλατάνους, με μοναδικό τους στόχο να απομυζούν τους ασθενείς οι πρώτοι, τους αδαείς οι δεύτεροι. Ουσιαστικά, η στάση των Βυζαντινών απέναντι στην ιατρική διαφοροποιήθηκε μεταξύ 9ου και 12ου αιώνα. Ενώ τον 9ο αιώνα δε γίνεται σημαντική αναφορά στην ύπαρξή τους, εκτός ελάχιστων περιπτώσεων με ασαφές περιεχόμενο, στα τέλη του 10ου αιώνα οι γιατροί περιγράφονται λεπτομερώς ως φιλοχρήματοι και ανίκανοι να θεραπεύσουν τους ασθενείς τους. Ωστόσο, όπως και στις άλλες επιστήμες η κυριότερη συνεισφορά των βυζαντινών στην Ιατρική ήταν η διατήρηση της κλασικής κληρονομιάς[42α]. Κατά τον 12ο αιώνα η ιατρική αντιμετωπίζεται με σκωπτική μάλλον διάθεση, αλλά οι εξελίξεις της στον οργανωτικό τομέα δείχνουν μια πειραματική λειτουργικότητα, όπως φαίνεται στην περίπτωση της επιστημονικής ανατομίας[43]. Για τους μάντεις περιγραφή δίνει ο Θεόδωρος Βαλσάμων, ο οποίος αναφέρει ότι ακόμη και οι πιο συνετοί χρησιμοποιούσαν μαντικές πρακτικές για να εξασφαλίσουν τη γνώση του μέλλοντος[44], γεγονός που φαντάζει λογικό σε εποχές ανασφάλειας και όχι για το Βυζάντιο μόνον.

Στην παρ. 58 ο συγγραφέας του *Στρατηγικού* αναφέρεται στο *«πώς να φέρεται ο τοπικός ευγενής στους ανθρώπους της περιοχής του»*, έτσι ώστε να μην ξεσηκωθούν εναντίον του, γεγονός που μας οδηγεί στο θέμα της διαστρωμάτωσης στις τοπικές κοινωνίες. Σε κάθε τοπική κοινωνία, αγροτική ή αστική υπάρχουν άρχοντες που παίζουν κυρίαρχο ρόλο ως επικεφαλής της τοπικής διοίκησης. Αυτοί οι άρχοντες μέλη αριστοκρατικών οικογενειών της επαρχίας ήρθαν συχνά σε σύγκρουση με την κεντρική

---

[40] Angold 1997, 171
[41] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 195.
[42] Angold 1997, 168.
[42α] Guillou 1998, 418.
[43] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 244.
[44] Το ίδιο σελ. 416-417.

εξουσία, ξεσηκώνοντας και τον υπόλοιπο πληθυσμό[45]. Στην πραγματικότητα έπαιζαν το ρόλο του «προστάτη» ή πάτρωνα, ιδιαίτερα στην επαρχία, όπου στην πλειοψηφία τους οι αγρότες ήταν εξαρτημένοι από κάποιον μεγαλοϊδιοκτήτη. Την εξουσία του ο γαιοκτήμων την ασκούσε με διάφορους τρόπους. Παράλληλα με τις εκτάσεις γης, όπου δούλευαν εξαρτημένοι αγρότες ή *πάροικοι*[46] ή εκείνες στις οποίες εργάζονταν *μισθίοι* και δούλοι, οι βυζαντινοί γαιοκτήμονες είχαν και τα λεγόμενα άυλα δικαιώματα, που τους επέτρεπαν να οικειοποιούνται την πρόσθετη εργασία ελεύθερων φορολογούμενων αγροτών[47].

Συμπεράσματα

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να διατυπώσουμε την άποψη πως η βυζαντινή κοινωνία ήταν εξατομικευμένη με εξέχοντα το ρόλο της πυρηνικής οικογένειας σε όλα τα επίπεδα του κοινωνικού ιστού[48]. Οι εξελίξεις στη θρησκεία και τη φιλοσοφία έφεραν στην επιφάνεια τον άγιο και τον φιλόσοφο, τον μυστικιστή και τον ουμανιστή. Ωστόσο όλοι, ο καθένας με διαφορετικό τρόπο, υπογράμιζαν τη σημασία της ατομικής εμπειρίας[49]. Με αυτόν τον τρόπο υπήρξε μια αλλαγή προοπτικής, μια αίσθηση αποπροσανατολισμού από τις παραδοσιακές αξίες, η οποία κλυδώνισε τον κοινωνικό ιστό. Η αποκατάσταση της αίσθησης της κατεύθυνσης θα μπορούσε να είναι το βασικό μέλημα οποιουδήποτε αυτοκράτορα. Ωστόσο, το χάος που ακολούθησε την ήττα του Μαντζικέρτ (1071) δεν ευνόησε τέτοιες διευθετήσεις. Άλλωστε στη βυζαντινή κοινωνία της συγκεκριμένης περιόδου δεν υπήρχε κάποιο καθαρό σχήμα, με τις κοινωνικές διακρίσεις να γίνονται πιο θολές. Υπήρχαν αρκετές ευκαιρίες για πρόοδο και ακόμη περισσότερες για δωροδοκίες και ραδιουργίες.

Επίσης, παρά τις αρχές της για ισότητα σε όλους, αρχές που επέτρεψαν για ένα διάστημα την άνοδο αντιπροσώπων των μεσαίων στρωμάτων, η βυζαντινή κοινωνία παρέμεινε αριστοκρατική και ιεραρχημένη. Ήταν πρακτικά μια κοινωνία υπακοής στον Αυτοκράτορα, τον πάτρωνα, τον αφέντη της οικογένειας, τον εκάστοτε ισχυρότερο. Η οικονομική παρακμή αυτής της κοινωνίας και οι αρχαϊκές δομές της βιοτεχνίας και του εμπορίου της, την οδήγησαν σε στασιμότητα και την κατέστησαν σε ένα βαθμό ανίκανη να παρακολουθήσει τις εξελίξεις του υπόλοιπου μεσογειακού κόσμου. Όταν προσπάθησε να αποκαταστήσει τις σχετικές ισορροπίες, οι στρατιωτικές εξελίξεις την οδήγησαν στην περαιτέρω συρρίκνωσή της[50].

Στο φως των παραπάνω εξελίξεων η απαισιοδοξία του Κεκαυμένου, η τάση του προς την παλαιά τάξη πραγμάτων, ενσωματωμένη στο αυτοκρατορικό αξίωμα, η περιφρόνησή του προς τους δημόσιους υπάλληλους που κινούσαν τα νήματα της εξουσίας φαίνεται εν μέρει δικαιολογημένη, αλλά δεν ερμηνεύει τα ρεύματα του κοινωνικού αναβρασμού, ο οποίος θεωρήθηκε από αρκετούς ιστορικούς ως ωριμότητα μιας κοινωνίας για αλλαγές[51].

---

[45] Βλ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: http://www2.fhw.gr/chronos/09/o/1081/index.html.

[46] Οι πάροικοι , που αποτελούσαν τους καλλιεργητές της γης, διαιρούνταν ανάλογα με την περιουσία τους σε ζευγαράτους, βοϊδάτους και ακτήμονες. Έδιναν στο γαιοκτήμονα τους φόρους που πλήρωναν παλαιότερα στο κράτος.

[47] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 104.

[48] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 352.

[49] Angold 1997, 190

[50] Guillou 1998, 369.

[51] Kazhdan & Wharton-Epstein 1997, 351.

Βιβλιογραφία

Γάσπαρης, Χ. κ.ά. 1999. *Ελληνική Ιστορία*, τόμ Β΄, Βυζάντιο και Ελληνισμός., Πάτρα: Ε.Α.Π.

Κεκαυμένος 1996. *Στρατηγικόν*, Αθήνα: Κανάκης

Kazhdan, A.P. & Wharton-Epstein, A. 1997. *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα*, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Norwich, J.J. 1999. *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα: Γκοβόστης.

Angold, M. 1997, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204, Μια Πολιτική Ιστορία*, Αθήνα: Παπαδήμας.

Vasiliev, A.A. 1973, *Η Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453,* Αθήνα: IBC Hellas LTD.

Guillou, A. 1998. *Ο Βυζαντινός Πολιτισμός*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Linner, S. 1999. *Ιστορία του Βυζαντινού Πολιτισμού*, Αθήνα: Γκοβόστης.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG